

VEERTIENDE PACIFICATIELEZING

Brabantse en Hollandse Patriotten

Noord en Zuid in de Revolutietijd, eender en anders

Herman BALTHAZAR

Deze veertiende pacificatielezing werd gehouden te Leiden op 9 november 1996 in het Groot Auditorium van het Academiegebouw.

De pacificatielezingen worden georganiseerd door de VZW De Pacificatielezingen te Gent.

© Mys & Breesch, uitgevers te Gent
Vlasmarkt 10, 9000 Gent
Tel.: 09/223.64.71 – Fax: 09/223.13.64

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd zonder
toestemming van de uitgever

Depot 1996/6175/54
ISBN 90-5462-216-4

Gerrit Paape, een Hollandse Patriot, publiceerde te Duinkerken in 1792 als één van zijn talloze geschriften een kleine autobiografie, *Mijne vrolijke wijsgeerte in mijne ballingschap*.¹ In oktober 1787 was hij de Republiek ontvlucht en verbleef twee jaar te Antwerpen. Hij had dus ruim de tijd om mensen en toestanden te leren kennen en inzicht te verwerven in de woelingen, die de Oostenrijkse Nederlanden op stelten zetten. Wanneer eind oktober 1789 de Brabantse Revolutie op gang kwam, voelde Paape zich om niet zeer duidelijke redenen bedreigd. Een actieve politieke rol had hij niet gespeeld, maar hij had wel veel toneelwerkjes, reisberichten en andere beschouwingen gepubliceerd. Hieruit kan blijken dat hij bewonderaar was geworden van de keizerlijke hervormingen van Jozef II en dat men hem dit zeer kwalijk nam, zowel bij sommige Hollandse ballingen als in kringen van Brabantse patriotten. In zijn autobiografie uit 1792 maakt hij duidelijk dat hij onder deze "armhartige" patriotten alleen dezen op het oog had, die "het zotste bijgeloof en de allesverdrukkende aristocratie ten dienste stonden, en geenszins die braave en waardige Vaderlanders, welken zig naderhand onder den naam van Vonkisten, enz. bekend maakten, en die hun Patriotismus op den leest van Vrankrijk schoeiden".

Paape vond het dus geraadzaam Antwerpen te verlaten. Maar, schreef hij: "Ik begeerde echter dit ellendig schouwspel niet te verlaten, alvorens het gordijn gevallen zou wezen. Ik wilde, zo als ik te Amsterdam gedaan had, eerst het einde van deze rampzalige klugt zien, en dan mijns weg wandelen, wel verzekerd, dat, daar deze armhartige Patriotten, in die eerste oogenblikken, zo veel met zig zelve te doen zouden hebben, zij mij wel vergeeten zouden".

Hij trok dus naar Brussel en kwam daar aan op het ogenblik dat de stad in opstand was en de Brabantse Patriotten ten aanval gingen tegen de Keizerlijke Troepen. Dat was van 10 tot 12 december 1789. Te Gent, de belangrijkste stad van het Graafschap Vlaanderen was die strijd al beslecht in straatgevechten en kanonnades, die duurden van 13 tot 16 november. Op Luxemburg na, hadden op 22 december alle militaire en ambtelijke machten de wijk genomen en rees het probleem hoe de Zuidelijke Nederlanden hun bevochten soevereiniteit zouden organiseren.

Paape observeert met grote ironie de Brusselse straatgevechten. Hij vertelt alles in de stijl en vormgeving van een toneelklucht. De patriotten, die hij zag schieten, schoten altijd te hoog of te laag, maar hij ontving toch een waarschuwende brief dat in de aanrukkende bendes figuren zaten, die hem als een uit te leveren man hadden aangeduid.

Het is de moeite waard meen ik om nu een langer stuk van Paape te citeren. Hij vertelt er hoe hij met de diligence naar Gent reed met een vals paspoort, dan verder doorreisde met de bargie naar Brugge en tenslotte aankwam in Duinkerken. Hij zou daar het verloop van de Franse revolutie meemaken tot hij als secretaris van de Bataafse brigadegeneraal Herman Willem Daendels in de harde winter van 1794 met het Franse leger van Pichegru over de rivieren trok en mee kon werken aan de opbouw van de Bataafse Republiek.

¹ Gerrit PAAPE, *Mijne vrolijke Wijsgeerte in mijne ballingschap*, uitgegeven en ingeleid door Peter ALTENA, Hilversum, uitg. Verloren, 1996.

Ik zag dat de klugt uit was, en dat, wilde ik niet verdrongen worden, ik hoe eerder hoe liever dit Parterre verlaten moest. Een mijner goede Vrienden haalde een paspoort op zijn eigen naam en gaf het mij. Den volgenden morgen verliet ik Brussel en reed met de Deligence op Gend.

In deeze stad werden wij door een menigte gewapende Patriotten, bij 't inkomen van de poort omsingeld. Dat zal er op aan komen! – dagt ik, en vergaderde al mijne kloekmoedigheid.

Ik stak mijn hoofd door een der gaten van de Deligence, en hoorde, dat het loutere nieuwsgierigheid was, om te weeten hoe de zaaken te Brussel stonden; want van al het voorgevallene bij de zegepraal wist men hier nog niets. De patriottische correspondentie was zo juist, zo vlug en welgeregeld, dat men, zedert zesendertig uren, te Brussel er niet om gedacht had, om de Gendtenaars, hunne Buuren en Bondgenooten, door een Expresse (nog geen agt uren rijdens van hen af) te laten weten, dat zij overwonnen hadden.

Nu zag ik, dat er geen gevaar was. Ik sprak, met een Vlaamsche tongval, en al de Brabandsche spreekwijzen, die mij bekend waren, de menigte aan, en verhaalde hen de geheele gebeurtenis, en zelf veel meer dan er gebeurd was, of dan er ooit gebeuren kon. Men gaapte mij van alle kanten aan. De toehoorders groeiden derwijzen in getal, dat ik mijn stem hoe langer hoe meer verheffen moest. – Na geëindigde predikatie ging er, onder een verdoovend handgeklap, een nog verdoovender geschreeuw van Vive les Brabançons! op. – Zij, die mij eigenlijk onderzoeken moesten, gaven mij de hand en vroegen mij naar niets. Mijne andere Reisgenooten werden tot op het hemd toe onderzocht. Ik wandelde in vrede naar het Logement den gouden appel, van waar de Bergie op Brugge, den volgenden dag stond aftevaaren.

Hier vond ik een Kapitein der Patriotten, met zijne onderhebbende gewapende Manschappen. Hij was alhier gesteld ter naauwkeurigste onderzoeking van alle Reizigers, die naar Brugge moesten.

Ook hier deed ik een breedvoerig verhaal van de Brabandsche Omwenteling. Ik dronk een goed glas wijn met den Kapitein, 't welk ik betaalde. Zijne oogen begonnen eindelijk te draaijen. Toen liet ik hem mijn paspoort en verdere zaaken zien en onderzoeken, en bij elk stuk, dat hij onderzocht, de triumpf der Patriotten, of iets dergelijks drinkende, verklaarde hij mij ten laatsten, dat mijn zaaken in de uitterste order waren, en ik veilig vertrekken kon.

Te Brugge komende, stond een Patriot, van een armhartig maakzel, onder de poort op schildwagt. Hij had het geweer op zijn regte schouder, en nam, met zijn linkehand, zeer beleefd den hoed tegen mij af: "Mijn Heer!" zei hij, "zo ootmoedig als hij kon: mag ik de libertait gebruiken om au te vraagen, oe au naam is?"

Dat raakt u niet! gaf ik hem ten antwoord, en stapte zo fier de stad in, als of ik Commandant van Brugge geweest was.

Meer dan dit, mijn Vriend! is mij van eenig belang op mijn reis naar Duinkerken niet gebeurd. – Hoe verder ik kwam, hoe minder ijver ik voor het Brabandsche Patriotismus bespeurde.

In de helft van December 1789, kwam ik Te Duinkerken, werwaards mijne Egtgenooten en Zoon mij eerlang volgden.

Dit lange citaat geeft wel zeer duidelijk aan met welke mentaliteit, betrokkenheid en informatie de Hollandse Patriot Paape de gebeurtenissen in het Zuiden beleefde.

Men moet Paapes mening niet isoleren, noch ten kwade duiden. Hij vertolkte hardnekkige vooroordelen op basis van een beeldvorming, die later ook vele generaties historici parten zou spelen in de pogingen tot het schrijven van een comparatieve of eigen vaderlandse geschiedenis van die grote revolutietijd van ca. 1780 tot ca. 1840.

Op het comparatieve niveau gaat het over de plaats, de rol en de invloed die wordt ingenomen in het model van een democratische revolutie, die in de laatste decennia van de 18e eeuw op gang kwam.

De Amerikaanse historicus Palmer, met zijn "Age of Democratic Revolution" één van de invloedrijkste auteurs in dit debat, stelt dat de democraten de oude instellingen wilden openbreken om een bredere en meer representatieve machts- en soevereiniteitsbasis te verwerven. De weg daarheen was het afschaffen van privileges van leidende standen en corpora en het creëren van een één gemaakte, constitutionele en representatieve staat.²

Op het niveau van de vaderlandse geschiedenis gaat het over de remmende of versnellende fasen in elke sub-periode van dit proces en ook over het autonome of ontleende karakter ervan. Het is dus een zeer complex debat dat niet alleen bepaald wordt door de ideologische positie tegenover het democratisch paradigma, maar ook door de comparatieve kennis en de rangordebepaling van de meespelende factoren: sociale verhoudingen, politieke macht, oorlog, economie, godsdienst e.d.m.

Ook de geschiedenis van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden beleefde in deze scharnierperiode passionele en fundamentele omwentelingen.

En wie, zoals ik zelf en U allen hier bijzondere aandacht heeft voor de Algemene Geschiedenis der Nederlanden, vindt in deze scharnierperiode onmisbare bouwstoffen voor de vraag, die ons zo boeit: wat bindt ons, wat scheidt ons?

Laat ons eerst even de grote etappes van het historisch verloop in herinnering brengen.

In de Verenigde Provinciën brak op 31 december 1780 een vlug bevochten en verloren oorlog met Engeland uit.

Binnenlands brak een periode aan van crisis en opstand. De oude vormen van de lokale en provinciale machtsverwerving werden hevig aangevochten door een nogal heterogene groep, die de verzamelnaam van Patriotten verwierf. Alle Palmeriaanse concepten van de democratiseringsgolf vond men in dit conflict terug, maar zeker niet éénduidig door de te grote sociale verschillen bij de optredende groepen en door het gebrek aan staatkundige eenheid van de Republiek. In september 1787 hielp het Pruisische leger de zwakke stadhouder Willem V om een Oranje staatsgreep te plegen. Enkele duizenden patriotten, waaronder onze Gerrit Paape, sloegen op de vlucht en de klok werd politiek institutioneel stil gezet, alhoewel de Orangisten, die de opengevalen bestuursposten mochten bezetten in heel wat gevallen ook homines novi uit de burgerstand waren.

² R.R. PALMER, *The Age of Democratic Revolution*, 2 vol., Princeton Univ. Press, 1959 en 1964.

In het spoor van de Franse militaire macht kon dan in januari 1795 de "fluwelen" Bataafse revolutie doorgevoerd worden. N.C.F. van Sas schrijft treffend dat het om een spiegelbeeld ging van de staatsgreep in 1787.³ Het was een buitenlandse interventie-macht, die een regimewisseling mogelijk maakte of eerder een opeenvolging van steeds dieper omwoelende regimewisselingen, die van de oude Republiek een eenheidsstaat maakten. De Bataafse Republiek werd een satellietstaat, die voor het Franse Directoire in de eerste plaats militair veilig moest zijn en in de tweede, niet mindere plaats economisch en fiscaal renderend moest zijn.

In die context konden de Bataven hun eigen gang gaan.

De revolutionaire toon werd op heel wat gebieden gezet, maar op één cruciaal punt, i.c. een nieuwe constitutie voor de Republiek, kwam men niet tot een consensus. In januari 1798 lieten de Fransen de radicaalste Bataven toe om in een nieuwe staatsgreep de eenheidsstaat te vestigen. Hun politiek isolement was echter zo groot dat in juni 1798 een tweede staatsgreep volgde, die de unitaire constitutie behield, maar met de iets bredere groep bestuurders van de jaren 1795-98 op het kussen. Nog eens verwijzend naar de analyse van N.C.F. van Sas werd toen een hoogtepunt van staatsvorming maar een dieptepunt van natievorming bereikte.

Dit veranderde pas parallel met de bonapartistische ommekeer in Frankrijk. De vierde staatsgreep in 1801 bracht niet alleen een beter institutioneel evenwicht, maar ook en vooral de eerste symbiose van nieuwe en oude bestuurders.

In april 1805 werd de Franse greep nog wat sterker in een vijfde staatsgreep, die Napoleons vertrouweling Rutger Jan Schimmelpenninck in de presidentiële macht bracht als raadpensionaris. Schimmelpenninck was het prototype van de bevoorrechte bestuurders in de napoleontische tijd: een bekwaam jurist, rijk, verwant aan machtige negocianten, gematigd, maar vanaf de jaren 1780 wel prominent aanwezig in de hoofdstroom van de durvende hervormers.

In juni 1806 haalde keizer Napoleon de teugels nog wat strakker aan. Het werd de zesde staatsgreep, want Nederland werd nu een monarchie met Napoleons broer Louis Bonaparte op de troon.

Louis deed zijn best om de illusie van de onafhankelijkheid recht te houden. U kent de anecdote: "Iek ben konijn van Olland". Ook deze illusie werd Napoleon te veel, want in 1810 – de zevensprong was gemaakt! – werd Nederland geannexeerd en bestuurlijk gelijkgeschakeld met Frankrijk. Het werden de laatste, moeilijke en dus impopulaire jaren van het Empire.

Het was ook eind 1780 dat in de Oostenrijkse Nederlanden de storm opstak. Keizer Jozef II volgde zijn moeder Maria Theresia op en hij begon vrijwel onmiddellijk met de implementatie van zijn radicale denkbeelden van het Verlicht Despotisme.

In juni-juli 1781 was Jozef II op bezoek in die Nederlanden, waarvan men hem al had geleerd dat de hervormingsplannen van zijn moeder op een onoverzichtelijk

netwerk van oude instellingen, corporatieve belangen, kerkelijke onwil en justitiële onbetrouwbaarheid waren gestoten. Hij dacht er zelfs aan de Nederlanden te ruilen voor Beieren, maar dat zat er in de gespannen verhoudingen met Pruisen niet in. De afstandelijkheid van de Keizer bleek al uit het feit dat hij zijn reis plande als een werkbezoek, zonder enige luister of traditioneel onthaal. Uit de vele contacten, vertoogschriften en rapporten ondervond hij evenwel dat op economisch, sociaal en cultureel gebied een zeer dynamisch proces op gang was gekomen. Er waren veel en erg bekwame ambtenaren ter beschikking en in de geletterde middengroepen stonden er blijkbaar nog veel meer klaar om in de nieuwe concepten van staatshuishoudkunde met inschikkelijke overtuiging een rol op te nemen.

Jozef II meende dus dat hij maar best radicaal die complexe, chaotische, aristocratisch-corporatieve gewesten kon aanpakken. En er kwamen inderdaad stortbuien van hervormingsedicten, die hem de spotnaam van keizer-koster opleverde.

De "koster" kreeg het overigens vooral aan de stok met de katholieke Kerk, die haar contra-reformatorisch suprematiecontract bedreigd zag.

Op bestuurlijk en gerechtelijk niveau kwam de fundamentele aanval in maart 1787.

Eén Algemene Regeringsraad moest de oude collaterale Raden vervangen. Onder voorzitterschap van een gevolmachtigde minister zou deze Raad de Nederlandse gewesten centraal besturen, gesteund door een verdeling in 9 "Kreitzen" of provincies onder leiding van een regeringsintendant. De onoverzichtelijke veelheid van rechtsprekende organen moest wijken voor één structuur met een Soevereine Raad van Justitie te Brussel, twee beroepshoven (Brussel en Luxemburg) en veertig rechtbanken van eerste aanleg.

De combinatie van hoofdzakelijk conservatief verzet en van stijgende levensduurte was ruim voldoende om de "kleine" revolutie van 1787 te ontketenen.

De keizer en zijn vertegenwoordigers in de Nederlanden moesten tijdelijk terug plooiën, maar het klimaat van meervormige politieke fronde en sociale onrust leidde in het najaar 1789 tot het uitbreken van de Brabantse Omwenteling, die Gerrit Paape zo ironisch en onzorgvuldig gadesloeg. Die omwenteling heet Brabants omdat het winnende centrum in de Staten van Brabant lag, maar zij beroerde evenzeer Vlaanderen en Henegouwen en zij stond niet los van de gebeurtenissen in het Prinsbisdom Luik, waar in augustus 1789 de lont in het kruitvat kwam.

In de traditionele comparatieve geschiedenis van de revoluties op het einde van de 18e eeuw staat zij niet op het palmares omdat zij niet beantwoordt aan het model van de democratische revolutie.

Haar conservatieve karakter werd nochtans enkel bepaald door haar kortstondige duur en door de uitkomst van interne machtsverhoudingen en zelfs burgeroorlog.

Te schematisch en onvolledig wordt de Brabantse omwenteling vast gehangen aan twee strekkingen, gepersonifieerd in de conservatieve advocaat Hendrik Van der Noot en de democratische advocaat Jan-Baptist Vonck.

Van der Noot, woordvoerder van de Staten van Brabant en de daarin vertegenwoordigde "Naties" of ambachtscorporaties van Brussel wou het integrale behoud van de traditionele constituties en machtsverhoudingen vooral bewerkstellingen met buitenlandse steun, o.m. van de Verenigde Provinciën.

³ N.C.F. VAN SAS en J. ROEGIERS, *Revolutie in Noord en Zuid*, hoofdstuk VI in *Geschiedenis van de Nederlanden*, ed. J.C.H. BLOM en E. LAMBERTS, Nijgh en Van Ditmar, Rijswijk, 1993.

Vonck stond voor een beweging, die autochtoon en volkssoeverein een revolutie wou verantwoorden: "door het recht van Godt, van den natuer, van de volkeren, en van de civiele wetten,... den prins is vervallen van de souveraniteyt".⁴ Vonck was één van de oprichters in april 1789 van het geheim genootschap Pro Aris et Focis" (Voor Altaar en haard) waartoe ook de advocaat Jan-Baptist Verlooy behoorde. Verlooy was de auteur van de U zeker bekende "Verhandeling op d'Onacht der moederlyke Tael in de Nederlanden", gepubliceerd in 1788.⁵ Dit pleidooi tegen de toenemende verfransing stond in nauwe correlatie met het streven van een nieuwe generatie uit de burgerij, die wou doorstoten naar de macht. Het was tevens een pleidooi in groot-nederlandse zin en daarvan getuigt o.m. de oproep op de laatste bladzijde:

"Men ziet hier voor, dat ik de vereenigde Nederlanden aenzie als deel te maken van ons land, en hun met ons als een eenig volkdom achte. Zeker wat raekt onzen Vaderlandschen letterstaet; dezen moet zonder twyffel niet geschyden zyn van den hunnen. Want mits hier van de moederlyke tael den grondsteen is, en onze tael de zelve is met de hunne; zoo moet ook ons letterdom gants een en 't zelve zyn. En het is zeker een gemyn goed wederzyds tot bevoordering der zelve tael en zelve konsten te werken. Ook het zal my zoo aangenaem zyn aen hun in 't bezonder, als aen ons te konnen dienstig zyn. Voorders, wy zyn inderdaed het zelve volk, 't zelve in tael, imborst, zeden en gebruycken. Daerom, laet ons gezamentlyke Nederlanders, schoon wy van staet geschyden zyn, ons ten minste in de Nederlandsche konsten aenzien als gevaderlanders en gebroeders."

Op 11 januari 1790 werd te Brussel de Akte van Unie ondertekend voor de oprichting van de "Verenigde Nederlandse Staten" (de "Etats belgiques réunis"), een confederale republiek. Intern hielden de politieke vervolgingen aan, extern kwam er geen buitenlandse steun. Elf maanden later, op 10 december 1790 ondertekenden Oostenrijk, Pruisen, Engeland en de Verenigde Provinciën in Den Haag de Conventie om het keizerlijk gezag te herstellen.

Maar ook de Oostenrijkse Restauratie kon de rust niet terugbrengen. De meest radicalen vormden in het revolutionaire Frankrijk, samen met gevluchte Luikenars, het Comité des Belges et Liégeois unis. Onder hen bevond zich Jan-Baptist Verlooy, ontgoocheld en vervolgd, meer rekenend nu op de revolutionaire uitstraling van Frankrijk.

De Zuidelijke gewesten kwamen in de maalstroom van oorlog en revolutionaire regimewisselingen terecht: eerst een korte Franse bezetting na de overwinning van generaal Dumouriez te Jemappes op 6 november 1792; dan opnieuw een korte Oostenrijkse restauratie na de slag te Neerwinden op 18 maart 1793; tenslotte de definitieve Franse overwinning na de slag van Fleurus op 26 juni 1794.

⁴ Uit één van de talloze pamfletten geciteerd in de uitmuntende analyse van de Amerikaanse historica Janet L. POLASKY, *Révolution et contre-révolution à Bruxelles*, pp. 123-131 in *Handelingen van het Colloquium over de Brabantse Omwenteling* (13-14 okt. 1983), Bijdrage 18 van het Centrum voor Militaire Geschiedenis, Koninklijk Legermuseum, Brussel, 1984.

⁵ J. VAN DEN BROECK, J.B.C. *Verlooy vooruitstrevend jurist en politicus uit de 18e eeuw (1746-1797)*, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen, 1980.

Het werd een grimmige Franse bezetting op een ogenblik dat ook de Franse Revolutie zijn grimmigste en meest ongenadige fase doorliep. Van enige onafhankelijkheid was geen sprake meer.

Bij decreet van de Conventie werden op 1 oktober 1795 de Oostenrijkse Nederlanden, het Prinsbisdom Luik en Luxemburg bij de Franse Republiek ingelijfd en ingedeeld in 9 departementen. Alleen de felste radicalen vond men nog bereid de lokale bestuursposten te bezetten. Geen staatsvorming in het Zuiden, geen natievorming, enkel een escalatie van het politiek isolement tussen bezetters en een handgreep radicalen aan de ene kant en de rest van het land aan de andere kant.

Dit werd, net zoals in de Bataafse Republiek, anders vanaf 1800, onder het Consulaat en Keizerschap van Napoleon Bonaparte. Hij slaagde erin een flink deel van de oude en nieuwe politieke elites in het bestuur te betrekken. De consensus met de zeer diepgaande hervormingen nam toe. Boven alles echter was er de nieuwe expansie van handel en nijverheid, die een groot deel van de burgerij met het regime verzoende. In enkele regio's – Verviers (wol), Luik (metaal, steenkool), Gent (katoen), barstte de industriële revolutie verder los.

Onder de strakke, zeer centralistische en uiterst waakzame leiding van Parijs hernam een sociaal veranderingsproces dat zo kenmerkend was geweest voor de jaren 1780-1790. Het manifesteerde zich in een opbloeiend burgerlijk verenigingsleven, maar dan zonder levendig politiek debat. De bloei van het handelsleven, de briljante successen van Napoleon of de honderden nieuwe ambten in administratie en gerecht, bracht een verbrede burgerij aan de macht.

Het was een politiek aseptische burgerij, waarbij het regime bewust de allerrijksten de voorrang gaf. Alleen de verzoening met de katholieke Kerk verliep minder triomfantelijk.

En van zodra het in 1811 minder goed ging met de economie en nog minder goed op het slagveld was het trouwens de clerus die als eerste het publieke protest organiseerde.

Het keizerlijke regime moest toen grijpen naar strenge repressie, maar de dagen waren geteld. In de eerste maanden van 1814 namen de geallieerden, vooral Pruisische en Russische militairen, de macht over, maar het was niet onmiddellijk duidelijk wat men met die macht zou aanvangen en met wie men ze zou delen.

Het verhaal over de grote stapstenen in de evolutie van 1780 naar 1813-14 klonk U misschien te lang in de oren, maar wij hebben dit feitenverhaal nodig voor de verdere vraagstelling, deze van de comparatieve analyse: hoe eender, hoe anders verliep de revolutietijd in Noord en Zuid?

De vraagstelling is niet nieuw, Pieter Geyl heeft er in 1953 in het Nieuw Vlaams Tijdschrift een indringend artikel over gepubliceerd dat nadien is opgenomen in zijn *Verzamelde Opstellen*.⁶ Het stuk is typisch voor het dubbele belangstellingsveld van Geyl: enerzijds zijn stellingname in de eigen vaderlandse geschiedenis, anderzijds zijn zoektocht naar de gemeenschappelijkheden van de Nederlandse stam.

⁶ P. GEYL, *Noordnederlandse patriottenbeweging en Brabantse Revolutie*, pp. 148-163 in P. GEYL, *Verzamelde Opstellen*, dl. 2, Spectrum, Utrecht, 1978.

In het eerste geval gaat het over de grote controverse onder Nederlandse historici over de betekenis van de Patriottentijd en de Bataafse revolutie in de hoofdmomenten van de klein-Nederlandse geschiedschrijving. De patriottentijd en de Bataafs-Franse tijd heeft reeds bij de tijdgenoten verguizers en apologeten gekend en deze felle waardeoordelen hebben zich bij vele generaties historici, tot nog in de huidige generatie verder gemanifesteerd.⁷ Geyl polemiseerde vooral met de zeer invloedrijke H. Th. Colenbrander, in wiens *Gedenkstukken der Algemene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840* (1905-1921) de Patriotten en Bataven geen fraaie rol toebedeeld kregen.

Voor een nationalistisch geschiedenisverhaal zoals Colenbrander het voor ogen had bleek de Nederlandse geschiedenis van 1780 tot 1813 weinig positiefs te bieden. Geyl bracht vele argumenten aan om het tegendeel te bewijzen en na hem zijn vele bekwame en bekende historici in de arena getreden. Ik noem *Jan Romein*; diens leerling *C.H.E. De Wit*, die in de Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden (1983) een genuanceerde status questionis geeft of ook de controversiële Engelse historicus *Simon Schama* met zijn in 1977 verschenen monografie *Patriots and Liberators*.

En natuurlijk moet ik ook Ernst H. Kossmann noemen met zijn meesterlijk werk *The Low Countries, 1780-1940*, omdat hier parallel de geschiedenis van Nederland en België werd geschreven en dus ook de vergelijking met de Brabantse Omwenteling aan bod komt.⁸

Kossmann, veel meer dan Geyl, heeft de grote verdienste dat hij als één van de zeer weinige Nederlanders de geschiedenis van België goed kent. Als wijs emeritus terugkijkend op zijn omvangrijk oeuvre blijft hij evenwel pessimistisch. In de meest recente aflevering van *Ons Erfdeel* schrijft hij o.m.: "Toch heb ik niet de indruk dat het zijn doel heeft bereikt. Er zijn, meen ik, slechts weinig lezers geweest die de onderneming als zodanig werkelijk zinrijk achtten en plezier kregen in deze vorm van dubbelportrettering. Ik heb Nederlanders niet tot de Studie van de Belgische geschiedenis gebracht en Belgen niet tot die van de Nederlandse. De twee thema's zijn nog altijd precies zo strikt gescheiden als voordien".⁹ Ik kan zijn pessimisme delen, maar toch met meer hoopvolle nuances en verwachtingen. Het is immers onbetwistbaar dat het aantal gemeenschappelijke projecten tussen Vlaamse en Nederlandse historici toeneemt.

Het effect ervan kan niet uitblijven voor zover we een dubbele voorwaarde invullen: enerzijds overgaan van de naast elkaar geplaatste dubbelportrettering naar een geïntegreerd comparatief verhaal en anderzijds de zorg om uit te breken uit de ivoren toren van het kleine vakwereldje.

Het artikel van Geyl uit 1953 had de verdienste, binnen de normen van de tijd, om aan deze dubbele voorwaarde te voldoen. We moeten het, veertig jaar later, wel van enige kanttekeningen voorzien.

Om Geyl te typeren mag ik een derde keer op Kossmann steunen in een artikel waar hij ook de term *eender en anders* gebruikt en waarin hij de Nederlandse en de Belgische historiografie na 1830 in ogenschouw neemt.¹⁰ Hij heeft het er o.m. over een vergelijking tussen Pieter Geyl en Henri Pirenne. De inspiratie die aan de ordeningsprincipes van zowel Geyl als Pirenne kracht en vitaliteit gaf was het nationalisme, zoals zij dat in hun generatie beleefden. Kossmann schrijft: "Dat van Pirenne was opgewekt, dat van Geyl tragisch. Pirenne zag het België dat hij schiep, als een schone verschijning, een mooie en taaië essentie die zich ook in rampspoed wist te handhaven en in 1830 dankzij haar grote energie een aan haar natuur goed aangepast kader wist te vormen. Geyls Nederlandse Stam had het moeilijker. Deze verschijning, groot en sterk geworden in de Middeleeuwse cultuur en vooral de zestiende eeuwse staatsvorming, werd tijdens de Opstand wreed gemarteld maar leefde, als in een coma, eeuwen verder, tot zij in het begin van de negentiende eeuw wakker werd geschud. In 1830 werden haar mogelijkheden opnieuw door de onlogische geschiedenis verijdeld".

Geyl koesterde daarenboven twee zielen in zijn borst: zijn grootnederlanderschap moest kampen met zijn grote vaderlandse sentimenten voor Holland.

Inmiddels zijn de visies van zowel Geyl als Pirenne bedolven geraakt onder de evolutie sinds ca. 1960.

Nederland en de deelstaat Vlaanderen staan, binnen Europa en tegenover de hoofdproblemen van onze tijd, in andere verhoudingen tegenover elkaar. Het zou ons beider belang schaden indien we geen betere pogingen zouden doen om de evenwijdigheden in ons beider geschiedenis grondiger te onderzoeken.

Geyl zag in 1953 het grootste en meest wezenlijk verschil tussen Brabantse en Hollandse patriotten in de verschillende bevoegdheid, functie en geest van het centraal gezag in de twee landen: in de Republiek geen centraal gezag. In het Zuiden een strak, maar vreemd centraal gezag dat de Verlichtingsdenkbeelden van bovenaf opdroeg. Dit was inderdaad zo, maar Geyl vergiste zich wanneer hij in het Zuiden geen zelfbewuste, economisch zelfstandige burgerij zag, zoals die in het Noorden de toon van de publieke opinie zette. Beter inzicht in de economische geschiedenis geeft een totaal ander beeld. In het Zuiden was een zeer dynamisch en proto-industrieel proces op gang, lang voor de institutionele structuren door de Jozefistische maatregelen een grondige en revolutionaire wijziging kenden. Dit dynamische proces was in de Verenigde Provinciën niet aanwezig.

Macro-economisch duiden de cijfers tussen 1770 en 1850 op een daling van de volkswelvaart. Terwijl in het Zuiden een actieve overheidspolitiek aan het werk was onderging het Noorden een passieve periode en de orangistische staatsgreep van 1787 zette daarenboven een domper op een aantal lokale initiatieven vanuit patriottische hoek.

Er was ongetwijfeld veel kapitaalrijkdom aanwezig, maar er was vrijwel geen

⁷ Een mooi overzicht vindt men bij R.E. DE BRUYN, *Burgers op het Kussen. Volkssoevereiniteit en bestuurs-samenstelling in de stad Utrecht, 1795-1813*, de Walburg Pers, 1986. (Utrecht was de stad waar de radicale Patriotten de sterkste posities veroverden).

⁸ E.H. KOSSMANN, *The Low Countries, 1780-1940*, Oxford University Press, 1940.

⁹ E.H. KOSSMANN, *Zelfportret als historicus*, *Ons Erfdeel*, 39e jrg., 4, sept-oct. 1996, pp. 516-530.

¹⁰ E.H. KOSSMANN, *Eender en Anders. De evenwijdigheid van de Belgische en Nederlandse Geschiedenis na 1840*, pp. 373-387 in E.H. KOSSMANN, *Politieke theorie en Geschiedenis Verspreide opstellen en Voordrachten*, B. Bakker, Amsterdam, 1987.

industriële initiatief. De Nederlandse markt onderging immers een groeiende concurrentie van de omliggende economieën. Het bleek dus niet onmiddellijk lonend of mogelijk om een industrialisatieproces op gang te brengen, ook niet in de Bataafs-Franse periode wanneer men in het Zuiden precies het omgekeerde zag. De oncoherente structuur van de Unie verhinderde daarenboven de integratie van een nationale markt.

Overigens was in beide landen precies het zelfde sociaal-politieke emancipatieproces bezig.

Het ging in essentie om de doorbraak naar politieke bestuursmacht van brede groepen uit een nieuwe burgerij. In elke fase van het historische proces tussen 1780 en 1813-14 is dit doorbraakproces met min of meer gelijkaardig resultaat aan het werk geweest. Fundamenteel dus, althans op het niveau van de sociale mobiliteit en de symbiose van oude en nieuwe elites, een *eender* proces.

Anders echter liep het met de mentale en politieke attitudes van deze elites. De twee economische snelheden en zeer zeker ook de kerkelijke verschillen moeten hier in rekening gebracht worden. Maar evenzeer moeten we kijken naar twee verschillende ervaringen in de Franse Tijd zowel in de fasering als in de intensiteit van de binding aan Frankrijk. Door een directe annexatie en door het verloop van de diplomatieke en militaire gebeurtenissen hadden de elites in het Zuiden het eenheidsvormende beeld van een nationale identiteit verloren. Precies het omgekeerde gebeurde in het Noorden.

In de jaren 1813-1815, wanneer het er op aankwam de post-napoleontische tijd vorm te geven, zou dit geheel van *anders*-factoren van doorwegend belang blijken. Hiermee beland ik aan een epiloog over de geboortekennissen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden onder Koning Willem I, vroegtijdig of natuurlijk overleden in 1830. In de traditionele anamnese gaat het vooral over de weerstanden tegen Willems politiek, die geleid hebben tot de afscheuring. Ik wil het alleen hebben over de geboorte.

Het moge vooraf nog eens duidelijk gesteld worden dat de conceptie niet gebeurde in een romantische roes op straat. Het was een nuchtere, ver van huis geplande geboorte.

Het waren de buitenlandse grootmachten, die het er in de besprekingen van de eerste Vrede van Parijs (30 mei 1814) over eens werden dat de Belgische departementen en de Verenigde Provinciën zouden samengevoegd worden in één staat. In het Protocol van Londen (21 juni 1814) werd gestipuleerd dat het een "amalgame le plus parfait" moest worden, één centrale staat dus. Het waren evenzeer de grootmachten die erover beslisten dat Willem, zoon van stadhouder Willem V, als koning Willem I de soeverein werd in condities, te bepalen door een nieuwe Grondwet.

Vraag is dus hoe de beide families in Noord en Zuid op de geboorte reageerden.

Het traditionele beeld is dat in 1813 reeds het Noorden zelf blij en actief doende was om de onafhankelijkheid te veroveren en dat er in het Zuiden niets was dan verwarring, verdeeldheid en onzekerheid.¹¹

Recent historisch onderzoek heeft aan dit beeld nogal wat nuances gebracht.

In het Noorden komt het proces al op gang in de laatste maanden van 1813. Zoals de totstandkoming van de Bataafse Republiek in 1795 op een fluwelen wijze verliep, zo konden ook nu Hollandse notabelen vrij moeiteloos de herwonnen zelfstandigheid beginnen organiseren. Het was vanuit drie invalshoeken duidelijk dat Oranje zou terugkeren: de politieke elites wilden het, de grote mogendheden wilden het en de aangewezen man, prins Willem, zoon van de oude stadhouder Willem V, wilde het nadrukkelijk. Hoe die koninklijke macht moest gedefinieerd worden was wel voorwerp van discussie. Op 1 december 1813 schreef de oud-patriot J.M. Kemper te Amsterdam een proclamatie waarin hij stelde: "Het is geen Willem de Zesde, welken het Nederlandsche volk heeft terug gevraagd, zonder te weten, wat het eigenlijk van hem te hopen of te verwachten had. Het is Willem de Eerste, die als Souverein Vorst, naar den wensch der Nederlanders, onder het volk optreedt".¹² Invloedrijker was de mening van de oude orangist Gijsbert Karel Van Hogendorp, die voorzitter werd van de eerste grondwetscommissie: "De Grondwet herstelt een soeverein, zoo als die van ouds was, met alle gewoonten, regten, privilegien, die dezelfde bezwoer voor dat hij ingehuldigd werd". Willem zelf zou er altijd van uitgaan dat zijn soevereiniteit voorafging aan de grondwet. C.A. Tamse typeerde Willem I zeer treffend als een vorst die de Midden-Europese tijd aanhield in een West-Europees land.¹³

In dat West-Europees land was de napoleontische staatsregeling goed en wel ingeburgerd. De elites, die – vasthangend aan de fictie van een apart bestuur – niet veel moeite hadden om Napoleons regime te aanvaarden, wilden nu ook geen terugkeer naar de oude dagen. Zij hadden ook niet veel moeite om de wil van de mogendheden en de aspiraties van Willem te aanvaarden, d.w.z. een inschakeling van de "Belgische" departementen in het Koninkrijk.

Alleen staarden zij zich bewust blind op de verschillen wat politieke stellingname betrof in het Zuiden in de laatste maanden van 1813 en de eerste maanden van 1814. Na de inschakeling bij Frankrijk in 1810 hadden die Hollandse elites het zeer moeilijk gehad met de komst van heel wat figuren uit het Zuiden, die door het napoleontische regime op leidinggevende posities werden geplaatst.

Parijs deed dit in de overtuiging dat ze mentaal minder ver stonden van het Noorden en ook Nederlands kenden. In 1814 werd dit een belangrijk motief om die zuiderlingen onbetrouwbaar te achten en zij hadden nog motieven genoeg om het tot standkomen van het Verenigd Koninkrijk zo veel mogelijk te interpreteren vanuit Noordelijke opvattingen en belangen.

Luc François (Universiteit Gent) heeft in een sterke analyse aangetoond dat de

(vervolg) *de Vorming van het Verenigd Koninkrijk*, pp. 85-87 in *Het Politiek personeel tijdens de Overgang van het Ancien Régime naar het Nieuwe Regiem in België*, Standen en Landen, XCVI, 1993. (Handelingen Colloquium, Brussel, 14 december 1991).

¹² I.J.H. WORST, *Koning Willem I. Het begin van 'ons grondwettig volksbestaan'*, pp. 56-75 in *Staats- en Natievorming in Willem I's Koninkrijk* ed. C.A. TAMSE en E. WITTE, VUB-press, Brussel, 1992.

¹³ *De Monarchie in Nederland*, ed. C.A. TAMSE, Elsevier, Amsterdam, 1980.

¹¹ L. FRANÇOIS, *Het Nationaal Gevoel in de Zuidelijke Nederlanden: betekenis en invloed ten tijde van*

politieke ingesteldheid in het Zuiden nochtans zeer parallel liep met deze in het Noorden. Natuurlijk was er niet die uniformiteit, die in het Noorden vanzelfsprekend gericht was naar een herstel van de verloren onafhankelijkheid. In het Zuiden botsten bij de elites vele meningen tegen elkaar op, maar de mogelijkheid van een "Belgische" onafhankelijkheid werd nagenoeg nergens overwogen. In het afwegen van alle hypothetische mogelijkheden groeide er zeer vlug de consensus dat de eigen belangen inderdaad het best zouden gediend zijn in een vereniging met de Noordelijke Nederlanden. Die consensus was er voorwaardelijk zowel bij conservatieve als bij liberale stromingen. Gendebien, een leidinggevend liberaal had al in 1811 de mening geopperd dat de Noordelijke en Zuidelijke departementen gezamenlijk overleg moesten plegen. In de Grondwetscommissie van 1815 was het de liberale strekking, die het meest ten gunste van het Amalgaam was, weliswaar niet met Amsterdam als vanzelfsprekende hoofdstad en met het Nederlands als nationale taal, want de verfransing was in de notabele kringen van het Zuiden al te vast verankerd.

Wat als Grondwet uiteindelijk uit de bus kwam was het werk van een te smalle groep notabelen, in het Noorden en in het Zuiden. Thorbecke, de grondlegger van de eerste liberale grondwet van Nederland in 1848, schreef: "De Grondwet (deze van 1815) heeft staatsburgerschap, de eerste drijfveer onzer eeuw, zoo veel zij kon, laten slapen. Om hartstogt te mijden, brak zij de ziel."

Willem I, die in de beeldvorming sinds ca. 1920 zeer terecht afgeschilderd wordt als een goed en krachtig koning, heeft bewust te weinig vertrouwen gehad in dat bredere, participerende staatsburgerschap. Of het mogelijk zou geweest zijn met de betrokkenheid van dit staatsburgerschap een beter amalgaam te maken is een niet te beantwoorden vraag. Het is nochtans wel stelbaar dat een grotere betrokkenheid in het Zuiden een andere richting van de politieke krachten dan deze van 1830 had mogelijk gemaakt. In het Zuiden lag de publieke opinie in 1814 immers vrijwel braak.

Willem I had er geen oog voor, hoezeer hij zich ook heeft ingespannen, zeker in zijn economische expansiepolitiek.

Hoe *eender* het sociaal-politiek transitieproces vanaf de jaren 1780 in Noord en Zuid ook was, zo *anders* bleef de mentale afstand.

Geschiedenis is er niet om morele lesjes te leren en kwoteringen te geven. Dit kan dus ook de bedoeling niet zijn van dit verhaal van Hollandse en Brabantse patriotten in de grote revolutietijd, waarin de moderne Europese staten hun wieg vonden. Ik heb alleen geprobeerd om enige nuances en aanvullingen te geven op het reisverhaaltje van Gerrit Paape. Wij zullen nooit *eender* worden wanneer we niet nuchter en zeer goed geïnformeerd onderzoeken hoe *anders* wij dan wel zijn.

Leiden, 9 november 1996